

Treba je povedati še nekaj besed o filozofiji. Danes skoraj vsi trdijo, da se mora tudi ta spustiti v borbo. Že dolgo časa so ljudje okrog Action française trdili isto. Današnji antifašisti radi odkrivajo v Platonu socialnega revolucionarja in spominjajo na to, da se je Spinoza postavil zoper krivico.

Modernim univerzitetnim filozofom očitajo, da ne obsojajo družbe in to bolj iz previdnosti kot iz nekompetence. (Čitajte o tem predmetu Nizanove „Chiens de garde“, kjer sicer na nekoliko simplističen način obtožuje Bergsona, Brunschwiga in celo Durkheimovo filozofijo, da branijo kapitalizem. In glej v „Commune“ Friedmannove napade na Bergsona in njegovo filozofijo z revolucionarnega stališča.) Tak profesor filozofije kot Alain, katerega osebni ugled je velik, vodi borbo proti fašizmu. Celotni filologi in fiziki posredujejo. V tem oziru je čitanje pred kratkim izišle zbirke „A la lumière du marxisme“ zelo zanimivo.³ Še bolj kot poizkus, zastavi vprašanje zveze med marksizmom in pozitivno znanostjo, čutimo v njej skrb, da jo bo treba kmalu braniti pred totalitarnim fašističnim duhom!

Nekateri jokavi duhovi žalujejo, ko se tako vsa literatura prepaja s politikom. In vendar se vprašujem, ali ni ta preokret zdravilen? Enake smo imeli za renesanse, v osemnajstem stoletju. In vidim več prednosti kot neprikladnosti v tem, da se razgali in pospeši propad nekega humanizma. Toliko laži, toliko hinavstva je v idealistični koncepciji literature nad razredi, toliko hotene pozabe resnice, da je duh do danes pomenil privilegij neke manjšine, da moremo samo zahvaliti bogove, ker je problem boljše zastavljen. Kako more biti proletarec, priklenjen na delo ali poživinjen od brezposelnosti, človek v tistem smislu, katerega daje tej besedi meščanski idealizem? In čeprav se zdi fašizem osvoboditev, je samo druga laž. Zasluga francoskih pisateljev, ki se nekaj časa sem grupirajo in organizirajo v borbi, je, da so razkrinkali to laž in zopet našli staro tradicijo francoske literature v času, ko ima v drugih deželah pisatelj samo še osnovno pravico, da ploska tiranu diktatorju, tiranu rasi, tiranu nacionalizmu.

— X.

Jean Yves Lacroix

Kritika

Dr. Milan Vidmar: Moj pogled na svet. V Ljubljani 1955, str. XII. + 347.

Avtor nas upelje v svojo knjigo z zagotovilom, da nikakor ni hotel napisati znanstvene razprave, ampak samo povedati, kako on vidi vse, kar ga obdaja, skozi svoja očala, „sestavljajoč v sliko drobce, ki so jih znosili nešteti opazovalci in mešajoč mednje svoje.“

Kot elektrotehnika zanima avtorja seveda svet predvsem z njegove fizikalne strani, zato so glavna poglavja posvečena problemom in izsledkom fizike in astronomije. Pa tudi ko govori o človeštvu in njegovem pomenu za nadaljnjo usodo vesoljstva, ostaja v bistvu na stališču filozofije anorganske prirode.

Reči se mora, da je knjiga bogata tako po množini kakor po originalnosti misli. Polna duhovitih domislic, seznanja čitatelja na poljuden pa zato nič manj zanimiv način s problemi prostora in časa, z vprašanjem četrte dimenzije in zakrivljenosti vsemirja, z osnovnimi mislimi relativnostne teorije, atomske teorije in valovne mehanike. Vodi ga v mislih skozi praznine med ozvezdji v nepojmljivih daljavah makrokozma in med elektroni v nepojmljivih drobnjavah mikrokozma.

³ To je serija člankov, ki so jih spisali znani specialisti glavnih znanstvenih disciplin s sledečega stališča: v čem jih marksizem more in v čem jih ne more voditi?

Razglablja o nastanku rimskih cest in platnenega sistema, o zemlji in mesecu, o plimi v vsemirju, zlasti pa o naključju, ki baje vlada v anorganski prirodi, izključujoč vzročnost in ž njo vred naravne zakone. Slednjič se obrne k človeštvu, stoječemu na meji med makro- in mikrokozmosom in mu skuša določiti cilj in poslanstvo.

Nikakor ni moj namen poročati o knjigi izčrpno. Kdor je ni čital, bi ne imel nič od tega, kdor pa jo je, si od poročevalca ne želi pogrevanja njene vsebine, ampak nekaj splošnih, načelnih pripomb. Pa tudi v tem pogledu bom po možnosti kratek. Omejil se bom na ono, kar je v resnici načelno. —

Avtor pravi, da hoče pokazati, kako gleda on skozi svoja očala na svet. To se pravi, da hoče podati svoje nazore o svetu in o življenju. Mogoče je avtor prvotno res imel ta namen, — v knjigi sami ga ne izpričuje. Kar nam podaja v knjigi svojega, ni dosti več kakor igrajkkanje z domislicami, duhovito duhovičenje in kopičenje misli brez prave notranje iskrenosti. Naj mi avtor ne zameri, če dvomim ne le o tem, da je svet tak, kakor mi ga on opisuje, ampak tudi o tem, da je sam prepričan o tem. In za to imam tehten razlog. Avtorjeva izvajanja namreč niso polna samo blestečih misli, ampak tudi kričečih nedoslednosti in protislovij, ki so mogoča samo v primeru, da pisatelj ne izpoveduje svojega prepričanja, ampak se z mislimi samó igra.

Govoreč v drugem poglavju o prostoru, se avtor sprašuje: „Zakaj bi naš svet, naše vsemirje moralo biti neskončno? Zakaj bi ne smelo imeti mejá? Saj je lahko veliko, ogromno, neizmerno razsežno, nekje ga pa vendar ni več? Onkraj meja je bogvekaj, toda nič našemu vsemirju podobnega, nekaj čisto drugega, za nas nič.“ „Kakor površina krogle nima meja in ni neskončna, prav tako višja vrsta površin, prostor s tremi dimenzijami ne potrebuje meja, čeprav ni neskončen.“

Ne da se tajiti, da je možno, da je takó, pa tudi ne, da ni nujno, da je. Seveda je svet končen, če je ukrivljen v četrto dimenzijo, kakor je ukrivljena površina krogle v tretjo. Trodimenzionalen prostor, ki naj bo brez mejá in vendar končen, zahteva četrto prostorninsko dimenzijo. Tega se Vidmar seveda zaveda, saj pravi: „Nad vsemirjem, ki ima tri dimenzije, je svet štirih dimenzij. Vse ogromno vsemirje leži v njem, kakor leži šahovnica v moji sobi. Vsemirje nima meja, kakor jih nima površina naše zemlje. Ni pa neskončno. Samo zaključen samostojen svet je, svet treh dimenzij.“

Ni dvoma: svet je končen, če je nad njim četrta dimenzija in četrta dimenzija mora biti nad njim, če je končen. Manjka samo še dokaz, da je tako. Pa avtor očitvidno tega sam ne verjame. V naslednjem poglavju, z nadpisom „Zakrivljeni svet“, pride namreč do zaključka: „Zato lahko rečemo, da ima svet štiri razsežnosti, tri prostorne, eno časovno. Zunanji svet, moj in tvoj, ima tri dimenzije, notranji, moj kakor tvoj, eno. Minkovski je pred leti s plamenom genija zvaril prostor in čas v enoten štiridimenzionalen svet. Stisnil je vsemirje in duha v eno samo preprosto enačbo.“

Torej ni res, da je nad vsemirjem, ki ima — kakor je bilo rečeno — tri dimenzije, svet štirih dimenzij, ampak svet sam ima štiri dimenzije, tri prostorne in eno časovno. Kako pa je v tem primeru z njegovo končnostjo? Ali je svet ukrivljen v čas, kakor površina krogle v prostoru? Na to nam avtor na žalost ne odgovori, pač pa še na isti strani takole modruje naprej: „Dobro čutimo, da ne mislimo v prostoru, pač pa o njem. Dobro vemo, da mislimo v času. Duh je v času, čas je v duhu. Četrta dimenzija. Načrtaj si na mizo kvadrat in položi vanj vžigalico. V dveh dimenzijah je ne boš spravil iz kvadrata, ne da bi prerezal njegov okvir. Iz zaklenjene sobe ne spraviš stola, ne da bi podrl steno ali odprl vrata. Preko tretje

razsežnosti lahko dvigneš vžgalico iz kvadrata, preko četrte, duhovne, stol iz zaprte sobe. Duh gre skozi stene.“ Torej zopet ni res, da je četrta dimenzija čas, ampak četrta dimenzija je duhovni svet. Žalibog nam avtor zopet ne pove, kako si predstavlja ukrivljenost in končnost trodimenzionalnega vseмирja v duhovnem svetu. Pa izgleda, da avtor tudi te stvari ne jemlje prav resno, saj nadaljuje: „Kakšen je ta svet, ki ima štiri dimenzije in ki ga šele nekako slutimo? Minkovski ne pozna razlike med časovnimi in prostornimi razdaljami. Svet je torej nekakšen prostor višje stopnje. Kakšen? Raven ali zakrivljen? Vnovič stoji to čudovito vprašanje pred nami.“

Torej je svet vendarle nekakšen prostor višje vrste in ne zmes duha in prostora! Kajše! Svet je povsem privatna zadeva: „Vsak izmed nas si nevede izbere svoj prostor štirih razsežnosti. Vsak človek ima svoj svet. Vsak svet je po svoje zakrivljen. Bog ve, kateri je pravi. Mogoče vsi, mogoče nobeden. Najbrže vsi in nobeden.“

Rad bi vedel, ali misli Vidmar, da je tudi vsak človek po svoje štiridimenzionalen in po svoje v četrto dimenzijo ukrivljen in če je — kakšna je četrta dimenzija: prostorna, časovna ali duhovna?

Ako je svet ukrivljen in končen, je četrta dimenzija prostorna in nekako nad njim. Ako pa je četrta dimenzija čas, potem svet ni ukrivljen in zato tudi ne končen. Iz te zagate se rešim le s tem, da vzamem, da se nahaja prostorno — časovno štiridimenzionalni Minkovskijev svet v četrti prostorni dimenziji, v katero je ukrivljen in radi tega prostorno končen. Te možnosti pa avtor nima v mislih, sicer bi ne trdil, da dvigneš stol iz zaklenjene sobe v istem smislu preko četrte duhovne dimenzije, kakor vžgalico iz kvadrata preko tretje, prostorne. Tu je čisti analogon tretje prostorne dimenzije časovno-duhovnega značaja, kar je očitiden nesmisel.

Pa igrajkkanje s prisposodobami in idejnimi možnostmi zapelje avtorja ne le v poedine nekonsekvence, ampak tudi v načelna protislovja v temeljnih vprašanih sveta in življenja. Naj navedem samo en primer. V četrtem poglavju svoje knjige, pod napisom „Četrta dimenzija“, primerja avtor naš svet s krompirjem. Ako hočem pri navadnem krompirju spoznati njegov notranji ustroj, ga moram prerezati. „Če hočem zvedeti več, ga bom prerezal še na drugem, še na tretjem mestu. Nebroj prerezov bom potreboval, če hočem zvedeti vse. Vrstni red prerezov skozi krompir gre po smeri tretje njegove dimenzije, v prerezu samem vidim ostali dve razsežnosti.“ — „Ves naš ogromni svet je krompir, ki ima štiri dimenzije. Ti si pa nož, ki reže vanj. Vsak prerez ima tri dimenzije, eno manj ko svet. Režeš in režeš po po nekem vrstnem redu, vsak prerez je drugačen. Zdi se ti, da se nekaj giblje, da se vse premika, kar vidiš. Pa se le ne premika. Premika se prerez. Premikaš se ti, ko režeš svet štirih razsežnosti. Svet je nespremenljiv in ti samo nizaš trodimenzionalne prereze skozi svet, pa si domišljaš, da se svet premika. Vidiš gibanja, ki jih ni. Vidiš naravne zakone, ki jih ni. Vrstni red tvojih trenutnih trodimenzionalnih slik ti čara nekakšne zakone. Čas, vzročnost, naravni zakoni, tri dimenzije, prostor — to so same varljive prikazni.“

Slika, ki nam jo avtor tukaj podaja o svetu, je nazorna. Svet počiva od vsega početka dovršen v času. Nič se ne dogodi, nič ne izpremeni, vse: preteklost, sedanjost in bodočnost, vse je od vekomaj tu, raztegnjeno v prostoru in času. Ti, ki misliš, da doživljaš objektivne spremembe v svetu, si kakor črviček, ki se je zaglodal v knjigo in rine skozi liste od strani do strani. „Vsak trenotek vidi drugo stran, drugo množico črk. Zdi se mu, da se gibljejo, da je njegov svet živ in prepričan je, da sam miruje.“ Jasno je, da v svetu, kjer ni dogodkov, kjer se nič ne vrši, nič ne izpreminja, ni ne vzročnosti, ne naravnih zakonov. V takem svetu je

a priori vse absolutno determinirano. Sicer na kavzalno, pač pa ontološko. „Svet je, ki je“ in ne more biti drugačen, kakršen je. Naključje je v njem popolnoma izključeno. Vnaprej je določeno, kaj bo prinesel prihodnji prerez: namreč to, kar faktično je, je od nekaj biló in vekomaj bo.

Seveda je tak svet idejno mogoč, zlasti če abstrahiramo od človeka, ki ga doživlja. Je to svet Eleatov in Baruha Spinoze. Pa to tukaj ni važno. Važno je za nas dejstvo, da avtor v poznejših poglavjih svoje knjige na ta negibni, neizpremenljivi svet popolnoma pozabi, nadomestujoč ga s povsem drugačnim. —

V desetem poglavju, ki nosi nadpis „Slepi svet“, primerja avtor naš veliki svet z razmerami, ki vladajo v igralnici v Monte Carlo. Golo naključje je, v kateri predalček sklede pade kroglica rulete. Končni rezultat je vedno isti. Banka služi letno 2% vseh stav, ki pridejo na ruletno mizo. Popolnoma tako je v fizičnem svetu. Molekule v plinu švigajo s precejšnjimi brzinami na vse strani. Zato je neizbežno, da se zaletavajo druga v drugo, da odkakujejo elastično, da se zaletavajo v stene in se odbijajo od njih. Zgolj s pomočjo verjetnostnih računov se da dognati kakšen je pritisk molekul na steno posode in to pri različnih temperaturah in gostotah plina. Plin je namreč kaos brez zakona, ogromna ruleta, slep svet. „Za tem spoznanjem vstaja grozna slutnja, da je slednjič vsak pojav v naravi brez naravnih zakonov. Da naravnih zakonov sploh ni. Da je ves svet slep. Da je povsod hazard, naključje. Da je povsod kaos, nered, divji ples. Kje je potem kavzalnost, kje vzrok in posledica...?“ Naravnih zakonov sploh ni, samo verjetnosti so, samo statistična dejstva. Svet ni determiniran.

Seveda je tudi tak svet idejno mogoč. Je to svet Efežana Heraklita. Pa tudi za to tukaj ne gre. Gre za to, da vidi avtor skozi svoja očala istočasno dva različna svetova: enkrat strogo determiniranega, ki absolutno ne pozna naključja, drugič pa docela nedeterminiranega, v katerem je vladar naključje. Kakšna očala so to? Pa tudi v vprašanju naključja samega je avtor le malo dosleden. Naključje v pravem, prvotnem pomenu besede je pojav, ki ni povzročen. Ker vlada v svetu naključje, avtor dosledno tudi ne veruje ne v vzročnost in ne v naravne zakone. Vkljub temu pa piše v istem poglavju: „Najbrž je res, da nastane iz vseh vplivov rezultat brez naključja, po strogih naravnih zakonih. Pa vendar je nadvse nedoločen, nepreračunljiv.“ Avtor sam čuti, da tu nekaj ni v redu, zato takoj na to pristavi: „Nepreračunljiv? Za nas je nepreračunljiv, ker ne vidimo vsega in ker tudi ne računamo dovolj naglo.“

S tem pa avtor sam prizna, da resničnega naključja vendar le ni, da je vse vzročno determinirano v smislu naravnih zakonov, da v poedinih primerih samo mi radi svoje omejenosti tega ne moremo razbrati. S tem pa pade obenem osrednji steber Vidmarjeve filozofije, kolikor jo sploh smemo imenovati filozofijo.

Dr. A. Šerko.

Ivan Prijatelj, Duševni profili slovenskih preporoditeljev. Za šestdesetletnico izdali Prijateljevi učenci. V Ljubljani, 1935. Strani 16 + 170.

1.

Profili, ki so bili do zdaj znani iz Ljubljanskega Zvona 1921, so bili že zgodaj zasnovani. V prvi podobi jih je Prijatelj izdelal že 1902. za disertacijo, ki bi mu jo bil Jagić izdal v spisih dunajske akademije, da se ni vzdignil proti nemški profesor, češ da je zadeva malenkostna in da je pisatelj prevelik slovenski nacionalist. Drugo je profesor skoro zadel, zakaj še danes vsebuje knjiga polno navduševalnega domoljubnega netiva — predmet sam, ki ga obdelava, govori v tem zmislu. Možje, ki jih tu obrazi, so bili vendar narodni preroditelji, na podlagi njihovega dela je rasla slovenska kultura in slovenska zavest. Toda, če se še držimo profesorjevega ugo-

vora, to so bili — vsaj nekateri — vse prej ko malenkostni možje, pomembni morda le za zgodovino nekega malega slovenskega naroda. Prijatelj jih je povrh tega zajel in oživil tako, da je njegova knjiga do zdaj še edino obširnejše obravnavanje starejše literarne zgodovine, ki je pošteno po vrednosti, pri nas ne vsakdanjih razmerij in, da povem prav nazorno, vsakemu izobražencu tudi užitno. To ni malo.

Pred Prijateljem je večina raziskovala našo literarno preteklost v glavnem filološko, za izvedence, to se pravi, tičala je vsa v snovi, ki jo je obdelovala precej neživo, malo duhovito, da je odkrila nekaj drobcev človeka, tvegala kakšno splošnejšo označbo, več pa rajši ne. Prijatelj se je lotil stvari z vse drugače široko razgledanostjo, z globljim sociološkim, psihološkim in filozofskim pogledom. Bil je gradivu ne samo znanstveno kos, ampak se je tudi upal o njem povedati besedo in ne samo eno, upal si je zaključke, sinteze, do katerih je prišel pogosto intuitivno. In je tudi zadel, da je skoraj vselej zanesljiv, gotov v označbi, ki zadeva pri njem obrise vse osebnosti. To je bila moč prodornega duha, ki zajema v široki kretnji in večkrat še v zanosu, ki je rad umetniški. Saj je mladi Prijatelj mislil tudi na umetniško delo. Ogenj nemajhne osebnosti, ki se tam ni mogel razdati, se izživlja v znanstvenem delu, oživlja, razvema gradivo, drži človeka in mu da marsikaj misliti. Naše je tako podajal v širokem okviru, v katerem je postalo evropska zadeva, sploh uvedel je k nam nekaj evropskega, tudi kozmopolitskega v pogledu, obdelavi in tudi izrazu.

Profili so po načinu obravnavanja zgovoren, zelo široko tekoč esej, ki ima morda nekaj impresionističnega na sebi. Prave arhitektonike v obdelavi ne dobiš. Udobno prehaja od vprašanja do vprašanja, poljubno osvetljuje od raznih strani obraz in če je treba, pa popusti in zakrene stran, da se vrne pozneje, morda z novimi pripravami, ki si jih je med tem pridobil. Prijatelj je v njih obširno obdelal duhovno ozračje v Evropi, zlasti pa v Avstriji nekako od osemdesetih let 18. st. do absolutizma v petdesetih letih 19. st., da se je mogel lotiti duševnih obrazov naših kulturnih delavcev. Predvsem se je zadržal ob razsvetljencu, plemenitem mecenu Zoisu, ki je bil središče dela, ob razsvetljenem zgodovinarju Linhartu, ki je ustvarjal zanesljivejše podlage za slovensko zavest in za domačo dramatiko, ob preprostem pevcu in poljudnem delavcu Vodniku, ki mu je še najbolj uspelo, spraviti svoje med narod. Posebno pa se je lahko razgovoril ob humanistu Kopitarju, ti polni, neizčrpani, neugnani in vendar tako prilagodljivi, ujedljivi, nad vse zanimivi osebnosti, ki je utegnila življenje s pravo ljubeznijo poganjati v tek, pa ga tudi pošteno in z vso strastjo zavirati. V idealnem mladeniču Primcu je pokazal najizrazitejšega slovenskega čustvenega romantika, v Jarniku pa prav dobro človeka med humanističnim razsvetljenstvom in romantiko. V Čopu, ki je poleg Kopitarja in Prešerna najobširneje obravnavan, je zlasti lepo poudaril človeško tragiko neuslišane ljubezni in osamljenosti, ki je precej pomogla, da je bil tako neploden, ga označil za človeka, ki je bil za romantiko, kolikor se je strinjala s klasično umerjenostjo, in v tem zmislu je pač treba menda razumeti visoki (očiščeni, klasični) romantizem Čopov in Prešernov. Pri Prešernu, našem prvem genialnem umetniškem vrhu, je šel celo na zunanost, ga dobro označil za močno idealistično naravo, ki je iz nje izviral njegova ljubezenska in sploh življenjska razočaranost, se pomudil več ob njegovem svetovnem nazoru, zlasti da bi zadovoljivo rešil toliko rešetano poglavje Krsta, omenil njegovo udeležbo v črkarskem boju in rešitvi slovenskega vprašanja. Da bi pokazal, kako ga je naslednji čas zatemnil, je segel malo po Bleiweisu, ki pa moli že ves v drugo dobo in druga vprašanja, da se zdi esej ob koncu nekam nepravilno prišekan.

(Konec sledi.)

Lino Legiša.